

A HATÁRŐRSÉG ÉS A HATÁRŐRIZET ÚJJÁSZERVEZÉSE 1956. NOVEMBER 4-ÉT KÖVETŐEN

1. Bevezetés

A szovjet csapatok 1956. november 4-i beavatkozása a magyarországi eseményekbe új helyzetet teremtett a határőrség működésében. Publikációmban nem kívánok foglalkozni az október 23-november 4. közötti határőrizeti eseményekkel, illetve a határőrség ez időszakos tevékenységével. Ennek feldolgozása hosszabb lélegzetű munkát igényelne. Kizárólag azokat a történéseket említem meg, amelyek ismerete szükséges a későbbi intézkedések feldolgozásához. A határőrség és a határőrizet 1956. november 4-ét követő újjászervezését kívánom bemutatni, és azért használom az „újjászervezés” kifejezést, mert mind a szervezet, mind pedig az államhatár őrzésével kapcsolatos tevékenység gyakorlatilag összeomlott október 23. és november első napjai között, legalább november 10-ig lényegében nem folyt határőrizet. A következő hónapok működése különleges jogrend időszakában zajlott és egy ilyen időszakkal kapcsolatban sok tapasztalatot, tanulságot tartalmaz. A helyzet normalizálódása egészen 1958 közepéig nyúlt, miközben a határőrség sorállománya teljesen, a hivatásos állománya pedig 40-50%-ban lecserélődött, a vezetői állományt szintén radikálisan váltották.

Az újrainduló működés a politikai vezetés azon kívánságát tükrözte, hogy a nyugati államhatárt Ausztria felé a lehető leggyorsabban lezárják és a megindult menekülthullámot a lehető legrövidebb idő alatt megszakítsák. Ennek nem csak belpolitikai szempontból volt jelentősége. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nemzetközi megítélése vonatkozásában is nagy szerepe lett egy gyors, eredményes határzárásnak. Mindezt a belső „rendfenntartás” mellett kiemelt fontosságúvá vált a határőrség helyzetének azonnali megszilárdítása. A határőrség vezetése, ezen belül az országos parancsnokság és személyesen maga az országos parancsnok az októberi események során nyújtott teljesítménye, tevékenysége alapján jó megítélést kapott az új kormánytól. Bár a határőr kötelek lényegében támadólag nem léptek fel a fegyveres felkeléssel szemben, alkalmazásuk többnyire objektumok biztosítására, védelmére, az állomány összetartására szorítkozott, ez is elegendőnek bizonyult, hogy eleinte vezetőváltás nélkül átvegyék őket. Így Magyarországon az egyetlen országos szintű szervezeti vezetés a határőrség parancsnoksága lett, amely az 1956-57-es évek fordulóján vezetőváltás nélkül, Szalva János¹ ezredes országos parancsnokkal az élén, a helyén maradt, teljes megnevezéssel a „fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere”, Dr. Münnich Ferenc alárendeltségében. Az országos parancsnokot később Gyurkó Lajos honvéd vezérőrnagy váltotta 1957 augusztusában. „A MT 3338/1957.Mt sz. határozatával Gyurkó Lajos

¹ Szalva János 1950 decemberétől szolgált a határőrségnél. 1953. júliustól törzsfőnök, 1956. augusztus 1-től országos parancsnok 1957. júniusáig, amikor ismételten törzsfőnök lett, (akkori elnevezéssel törzsparancsnok). 1958. májusától a zalaegerszegi, azt követően a csornai határőr kerület parancsnoka. 1963 júliusától a Belügyminisztériumban dolgozott.

vezérőrnagyot kinevezte a Belügyminisztérium Határőrség parancsnokává egyben felmentette a HM kiképzési csoportfőnöki beosztása alól.”² Szalva maga nem került ki a rendszerből, törzsfőnökként illetve kerületparancsnokként dolgozott tovább.

A különböző szervezetek és munkakörök, beosztások elnevezése a minisztériumoktól a határőr őrsőig lemenően gyakran változott ebben a két évben. Sokszor maguk a jelentés tevők sem tudták időben alkalmazni az új megnevezéseket. Ez a zűrzavar az általam bemutatandó okmányokban is tükröződhet. Így találkozhatunk a minisztérium részéről a „Kossuth bélyegző” alkalmazásával, majd ezt lecseréli a „Népköztársaság bélyegző”. 1956 decemberben a fegyveres erők minisztere „A Magyar Népköztársaság Határőrség Főparancsnoksága” megnevezést alkalmazta. Az 1957. május 30-án kiadott határőrségi napiparancs³ bevezeti a „Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokság” elnevezést a belügyminiszter 19. számú parancsa alapján, és ez a kifejezés maradt egészen a határőrség megszűnéséig. „Ekkor már a testület tevékenységében az egyébként sem túlzottan jelentős katonai jellegű feladatok a háttérbe szorultak, mivel fegyverzetük, technikai ellátottságuk, és egyéb paramétereik nem tették lehetővé, hogy reguláris haderővel szemben tartósan ellenálljanak.”⁴

A tanulmányban szereplő adatok túlnyomó többsége a határőrség eredeti iratanyagaiból származik, amelyek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a határőrség országos parancsnokság dokumentum gyűjteményében található, MNL HOP XIX-B-10 kódjelzéssel. Írásomban nem érintem az eseményeket meghatározó ideológiai kérdéseket és ezek lecsapódását a határőrség vezetésében, melyet Deák József publikációja dolgoz fel.⁵

2. A határsértő mozgások változása a határőrségi statisztikák alapján az érintett időszakban

1956. november 4. napját követően tömeges menekülés kezdődött az országból. Mondhatjuk, mai szóhasználattal, menekülthullám alakult ki. Ez annál inkább megtörténhetett, mert legalább 20-30 napig lényegében nem volt szervezett, tényleges határőrizet. Természetesen, érdekelhet minket, milyen mértékű volt az országból történő menekülés, miként változott ez a hónapok során, milyen tendenciák, földrajzi irányok domináltak. A határőrségi okmányok, napi és havi jelentések különböző módon kitérnek erre a kérdésre, de pontos, számszerűleg helyes választ nem várhatunk több körülmény miatt sem. A határsértések mozgásáról 1956. november 12-től vannak adataink.⁶ 1956. november 12-től 1957. január 31-ig a nyugati határszakaszon 41 910 főt fogtak el,⁷ írja egy feltejtés. Az eseményeket megelőzően a határőrség utolsó napi jelentése ’56. október

² MNL HOP XIX- B-10 1957. év. 1. sz. doboz I-1. tárgykör, 1. folyószám. „A határőrség országos parancsnokának 0053. sz. parancsa”, 1957. 08. 12. „Fontosabb határőrizeti intézkedések gyűjteménye.1950-1957.”

³ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 9. sz. doboz 1/6. tárgykör 52. folyószám.”1. sz. főparancsnoksági napiparancs.” 1957.05.30.

⁴ Kovács Gábor: A határőrségi csapaterő határrendészeti alkalmazásának szükségessége, elvei, módszerei és lehetőségei. Határőrségi Tanulmányok 2001/6. különszám 8. o.

⁵ Deák József: A Belügyi Szemle és az ideológiai háború a helsinki konferenciáig 1953-1975. In: Bencsik Péter – Boda József – Deák József et. all. (szerk.): Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság. Budapest, 2015. 23-40. o.

⁶ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 31. folyószám. „Jelentés a Határőrség helyzetéről és a határellenőrzés állapotáról.” Címzés „Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának” 1957. 02.23.

⁷ Uo.

23-i dátummal áll a rendelkezésünkre és majd csak decemberben indul újra az üzemszerű bürokrácia. 1957 májusáig nem volt nyomsáv a nyugati államhatáron, más irányokban később sem, így megsértésének ellenőrzésére sem lehetett támaszkodni.

A határőrség december végéig 26 113 főt fogott el, összesen 32 699 személy külföldre szökését észlelte, (szaknyelven büntetlen határsértés). Az utóbbi adat természetesen nem mérvadó. Sokszor a csoportos határsértések esetenként száz főt meghaladó tömegét eleve nem lehetett megbecsülni, télen a nyomokat sem lehetett megbízhatóan értékelni. Másrészt a szervezet egyáltalán nem volt érdekelt a pontos, rájuk nézve hátrányos adatszolgáltatásban. Az őrsök járőrei maguk is sok határsértő mozgását nem jelentették.

- 1956. október 23-tól 1957 márciusig hozzávetőlegesen 193 885 fő követett el büntetlenül határsértést. 1956. november 12-től 1957. január 31-ig a nyugati határszakaszon 41 910 főt fogtak el. A BM Titkárság vezetője részére készített havi jelentések az alábbi adatokat tartalmazzák:
- 1957 január, összesen 16 449 fő határsértő mozgott, ebből Nyugaton (Ny) 12 971 fő. 15 128 fő az országból kifelé és 1325 befelé. Elfogások Nyugaton 11 750 fő, Délen (D) 2873 fő, Keleten 17 fő, Északon 486 fő. (Határőr szakmai vonatkozásban a „mozgás” kifejezés egyaránt tartalmazza az elfogott és az el nem fogott személyeket.)
- 1957 február, összesen 3350 fő mozgás.
- 1957 március, 973 fő mozgás.
- 1957 április, 546 fő mozgás, Nyugaton 287 fő lett elfogva, az összes mozgás 52,9%-a.
- 1957 május, 473 fő mozgás. Ny 187 fő, az össz mozgás 39,6%-a, D 222 fő, össz mozgás 46,9%-a.
- 1957 június, 447 fő mozgás. Ny 152 fő, össz mozgás 34%-a, D 189 fő, össz mozgás 42,5%.
- 1957 július, 374 fő mozgás, 17%-al kevesebb, mint az előző hónapban, elfogás 306 fő, büntetlen határsértés 68 fő, Ausztria felé 110 fő, 29,8%, Jugoszlávia felé 204 fő, 54,4%.
- 1957 augusztus, 408 fő mozgás volt, elfogás 347 fő, büntetlen határsértés 61 fő. Ausztria felé 112 fő, 27,2%, Jugoszlávia felé 229 fő, 56,0%.
- 1957 szeptember, 320 fő mozgás, 298 elfogás, 22 fő büntetlen határsértés, Ny 92 fő, 28,6%, D 171 fő 53,3%.
- 1957 október, 212 fő mozgás volt, 184 elfogás, (86,9%), 28 fő büntetlen határsértés 13,1%, Ny 60 fő 28,4%, D 94 fő (össz mozgás 44,4%-a), Csehszlovákia 48 fő (22,7%).
- 1957 november, összes mozgás 216 fő, 199 elfogás, Ny 101 fő (46,8%), D 58 fő, (26,8%).
- 1957 december, összes határsértő 168 fő, elfogva 150 fő, 89,9%, büntetlen határsértés 17 fő, 10,1%, Ny- 50 fő, 29,7%, D 55 fő, 32,7%, Csehszlovákia 52 fő, 30,9%.

Csehszlovákia irányában a decemberi ünnepek miatti rokonlátogatás adja a nagy számot, nem függ össze a meneküléssel, ekkor legális kiutazásra korlátozottan volt lehetőség.

Az adatok mutatják a határsértési kísérletek számának fokozatos csökkenését, áttevődését először a jugoszláv majd a csehszlovák irányra, és ezeken keresztül érzékelhető a határőrizet megszilárdulása.

3. A határőrizet újjászervezése

A határőrizet újjászervezése egy országos parancsnoki parancs⁸ kiadásával vette kezdetét. Eddig is szokás volt az ilyen parancsok kiadása minden év elején (01. számmal), majd a további okmányok sorszáma emelkedő sorrendben következett. Az 1956. november 28-án kiadott 01. számú parancs szimbolikusan mutatja, hogy szinte új évet kezdtek, és 24 napra volt szükség november 4-ét követően a helyzet tisztázására, a felsőbb utasítások feldolgozására és egy országosan hatályos irányító dokumentum kiadására. Az okmányt Szalva János ezredes írta alá, mint a határőrség parancsnoka. Maga ez az aláírás is mutatja, az új politikai vezetés a lehetőségekhez képest elégedett volt a Szalva féle határőrségi országos parancsnokság október 23. – november 4. közötti ténykedésével, nyújtott teljesítményével. Egyedülként a fegyveres és rendészeti szervek vezetői közül, a helyén maradt. Ezzel nem a határőrség fegyveres felkelés elleni fellépését ismerték el, hiszen ilyen lényegében nem volt, határőr kötelékek tevőlegesen, támadólag nem léptek fel a felkelőkkel szemben. Részükről csupán objektumok, saját laktanyák biztosításáról beszélhetünk még a legsúlyosabb esetekben is, (pl. Mosonmagyaróvár). A politika elismerése az állomány és a szervezet viszonylagos összetartására, a harcok idején a relatíve semleges magatartásra vonatkozott, és esetleg arra, hogy a legsürgősebben szükség lett az államhatár lezárására, amelyhez adva volt a gyorsan feltámasztható határőrség.

A 24 nap nem is sok, ha tekintetbe vesszük, november tizedikén még egyes kerületekkel nem volt a budapesti vezetésnek telefonon és géptávírón kapcsolata. Az őrökön ténylegesen kialakult viszonyokat pedig egyáltalán nem ismerték. Az októberi események alatt sok határőrségi telefonvezetékét levágtak az államhatár mentén és a mélységben egyaránt. Még november közepén is a Magyar Posta karbantartói egyes helyekre nem mertek kimenni karbantartás céljából. Az őrök (kb. 200) nem rendelkeztek rádió összeköttetéssel.

A másfél oldalas parancs négy pontban néhány fontosabb kérdés köré csoportosította a tizenegy kerületparancsnok feladatait, szakmai szempontból jól összefoglalva. Ezek közül néhány kérdés:

- December elsejével írásos, úgynevezett „elhatározást” kellett készíteniük a kerületparancsnokoknak a kerületeik további tevékenységéről. Ez az „elhatározás” nevű dokumentum szokványos vezetési okmány volt a szervezetnél, meghatározott alak formával és előírt belső tartalommal.
- A szolgálati fegyelem fokozatos helyreállítását tekintették fő feladatnak az állandó napirend biztosítása útján.
- A határőrizetben járőr-csoportok alkalmazását rendelték el tiszthelyettesek parancsnoksága alatt. A csoport parancsnoka is sorkatona, hiszen ekkor a határőrség nem rendelkezett hivatásos tiszthelyettesi állománnyal, annyi tiszt pedig nem volt, hogy jusson minden járőr-csoportra. A kiskötelékben történő alkalmazás megkönnyítette az irányítást, megnehezítette a szolgálatból történő szökést, illetve

⁸ MNL HOP XIX-B-10 1. sz. doboz 1956 év I/1.2. tárgykör 1. folyószám. „M.N.K. Határőrség Parancsnokának 01. sz. Parancsa” 1956. november 28.

a határsértőkkel történő megegyezést. A csoportokat rajfegyverrel (golyószóró) és szolgálati kutyával erősítették meg.

- Előírta a rendőrséggel történő kapcsolatfelvételt, együttműködést, és a mélységi területekre történő koncentrálást. Ez már visszatükrözi a fegyveres erők miniszterének parancsát, aki visszaállította a tizenöt kilométeres határövezetet (a parancsban határsávként szerepel), és az ide történő beutazás szigorú korlátozását követelte meg. A járőrök harcászati felszereléssel tevékenykedtek, amelyhez fejenként kétféle darab kézigránát is tartozott.
- Január elsejétől kellett visszaállítani a szokványos kiképzési rendszert a sorkatonák részére, addig napi másfél óra felkészítést tartani.

4. Az újjászervezés folyamata

November 4-én a szovjet csapatok megkezdték a felzárkózást az államhatárokra. A határőrség szervezetét, objektumainak elhelyezkedését természetesen pontosan ismerték az itt dolgozott szovjet határőr tanácsadókon keresztül. A győri kerületparancsnokságra helikopterrel érkezett a tevékenységet irányító törzs. Az országos parancsnokság távmondattal tiltott meg minden ellenállást és az érintett laktanyákat együttműködésre utasította. Ezzel szemben az október végén, a határőrség parancsnokságán megválasztott katonatanács (vagy egyes tagjai) szintén távmondattal ellenállásra hívtak fel, de ennek nem lett fogantatója. Összecsapásra a határőr és a szovjet erők között nem került sor. A katonatanácsok rövid idejű működése jelentős mértékben hozzájárult a határőrség szerveztségének november eleji összeomlásához. A témával terjedelmi okokból külön publikáció foglalkozik.⁹ A honvédségnél szintén hasonló helyzet alakult ki¹⁰ a katonatanácsok vonatkozásában. A szovjet erők nem egységes módon jártak el. Egyes határőr laktanyákat, őrsöket és kerület parancsnokságokat lefegyvereztek, másokat nem. Az esztergomi határőr őrsre például be sem mentek, hanem annak parancsnokát hívatta magához a szovjet alakulat vezetője. Nyilvánvalóan a csehszlovák határőröktől (akik egyébként ezekben a napokban élelemtől az újságig mindennel ellátták az esztergomi őrsöt) pontosan informálva voltak. Sok helyen az állomány egy része az ország mélységébe vagy külföldre menekült, félve az őrizetbe vételtől. A rémhírek arról szóltak, hogy mindenkit Szibériába szállítanak.

A beérkezett szovjet tisztek tárgyaltak az őrsök és a kerületek vezetőivel, megszervezték (szerveztették) az államhatár lezárását, általában igyekeztek a szovjet katonákat az államhatártól viszonylag messzebb, néhány kilométerre tartani. A főutak fontos pontjain harcjárművekkel megerősített járőrsoportokat alkalmaztak magyar határőrökkel közösen. A hegyeshalmi forgalomellenőrző pontot november 8-án foglalták vissza az azt megszálló fegyveresektől. Egyes őrsöket a helyi lakosság teljesen szétvert, elhordták a raktári készleteket, (ebben néhány helyen a katonák is tevőlegesen részt vettek), megromgálták az épületeket. A győri kerülethez tartozó Erzsébetpuszta őrs helyzetéről a kerület parancsnoka külön jelentésben számolt be. „Az ellenforradalom idején az őrs személyi állományának egy részét, beleértve a tiszteket is az ellenforradalmárok elvitték a Bécs-i közúti átkelőhelyhez és ott fogságban tartották őket.”¹¹ Az őrsöt 1956. november 8-

⁹ Főrizs Sándor: Katonatanácsok a határőrségnél 1956-ban. Hadtudomány 2019/1-2. 96-111. o.

¹⁰ Berkó Mihály: Hadsereg vezetés nélkül. Magyar Média Kiadó. Budapest, 1989.

¹¹ MNL HOP XIX-B-10 15. sz. doboz 1957. év IV/1-6. tárgykör, 6. folyószám. Tárgy: Erzsébetpusztai őrsről összefoglaló jelentés.”1957.04.12.

án szervezték újjá. „16 fő követett el az őrsről hazaárulást, 11 határőr foglalkozott embercsempészettel, de a volt őrspk. Major Béla hdgy. is”¹² A szombathelyi kerület Pornoapáti őrsén november negyedikén az összehívott állománygyűlésen Kiss Lajos továbbszolgáló törzsőrmester szolgálatvezető a parancsnok távollétében azt javasolta, hogy a katonák fegyveresen, a raktári készletekkel együtt meneküljenek Ausztriába. 32 katona szökött ki vele. Kiss intézkedett a raktárban lévő anyagok és élelmiszer kivitelére, elvitték az őrs lovait, és az összes sorozatlövő fegyvert. Az anyagok körülbelül egyharmadát Ausztriába szállíttatta és ezek ott is maradtak, nem kerültek vissza magyar tulajdonba¹³. Kiss Lajos december 15-én tizenhét katonával együtt visszatért Magyarországra.

Az újjászervezés helyzetfelméréssel kezdődött. Ezt nehezítette, hogy a tizenegy kerület közül többel nem volt kapcsolat. November 10-11-én érkeztek be az első átfogóbb jelentések a lesújtó helyzetről és valóságos katasztrófa képe bontakozott ki. A területi vezetőségi összeomlását mutatta például, hogy a katonatanácsok fegyverrel üldözték ki a miskolci és a balassagyarmati parancsnokokat a laktanyából, a nagykanizsai parancsnok több munkatársával és családtagjaikkal külföldre, Jugoszláviába menekült,¹⁴ a nyírbátori parancsnok mindenben azonosulva a katonatanács döntéseivel, elrendelte a Szovjetunióba menekülők elfogását és ezért őt elmozdították a beosztásából.

A helyzet semmiképpen sem volt megnyugtató a folyamatosan bekövetkező rendkívüli események miatt. 1956. november 15-én Ipolytarnócon egy, a helyi lakosokból szerveződött nagyobb tömeg két határőr biztatására megtámadta a határőr őrsöt hogy az ott tartózkodó karhatalmistákat kiüldözzék a településről. Az esemény során Takács Sándor határőr géppisztollyal agyonlőtte az egyik karhatalmistát és fegyverrel tartóztatta le az őrs parancsnokát. A büntető eljárás során megvádoltak egy fő határőrt és vele egy eljárásban 13 fő civilt a határőr laktanya megtámadásával. A kapcsolódó vádirat az Országos Levéltárban található.¹⁵ A határőrség tagjaival szemben ebben az időszakban sorozatosan indított büntetőeljárásokat külön publikáció dolgozza fel.¹⁶

A december 5-i ügyeleti jelentésben szerepel, hogy az osztrák hírügynökség szerint az országból kiszököttek száma már meghaladta a 100 ezer főt, a Salzburgi repülőtérrel naponta három gép visz menekülteket az USA-ba. December 8-án az orosházi kerület Battonya és Dombegyháza őrsöket „ellenforradalmi csoport elfoglalta”, Békéscsabáról küldött szovjet segítséggel visszafoglalták, december 9-én a lökösházai forgalomellenőrző pontot egy kisebb csoport megtámadta, le akarta fegyverezni, a személyi állomány a támadást elhárította. December 20-án az országos parancsnok jelentésben fordult a fegyveres erők miniszteréhez a kialakult katasztrófális helyzet miatt. A határőrség nem bírta ellensúlyozni a nyugati határszakaszra nehezedő folyamatos, több tízezer menekülő nyomását. A gondokat növelte a legidősebb katonai korosztály, 3887 fő, a harmadévesek novemberi leszerelése, (tizedike körül), akiknek lejárt az előírt szolgálati ideje. Politikai okok miatt sem volt lehetőség a visszatartásukra. Ebben az időben a határőrségnél egyszerre három sorkatonai korosztály teljesített szolgálatot. Így a szervezet elveszítette a legtapasztaltabb állományát. Eredetileg 1956 novemberben lett volna a következő

¹² Uo.

¹³ MNL HOP XIX-B-10 12. sz. doboz 1957 év III/1. tárgykör 123. folyószám. Vádirat. „Tárgy: Kiss Lajos törm. elleni bűnügy.”

¹⁴ Fórizs Sándor: Menekültek Jugoszláviában 1956. novemberben. Hadtudomány 2020/1. 42-52. o.

¹⁵ MNL HOP XIX-B-10 13. sz. doboz 1957 év III/1. tárgykör 241. folyószám. Vádirat.

¹⁶ Fórizs Sándor: Katonai ügyészégi és bírósági eljárások a határőrség tagjaival szemben 1956-57-ben. Katonai Jogi és Hadijogi Szemle 2018/2. szám, pp.53-87.

bevonulás, de ezt természetesen ebben a zűrzavaros helyzetben nem lehetett megtartani, arra majd '57 áprilisban kerül sor. Ezzel a leszereléssel és jelentős számú katona eltűnésével, szökésével a határőrség eredeti 12 585 fős sor létszámában 5591 fő hiány keletkezett. „Ilyen nagy létszámú hiány következtében a Határőrség nem képes ...ellátni feladatát.”¹⁷ írja az országos parancsnok és kéri a honvédségtől 5591 fő sorkatonát rendelkezésre bocsátani ruházattal, teljes felszereléssel együtt. December 29-ei dátummal találunk egy összegzést a nyugati államhatár és a határőrség helyzetéről¹⁸. Ez az anyag több fontos információt is tartalmaz:

- A nyugati határszakaszon a sorállományból külföldre szökött 392 fő, (ez a szám 1957 szeptember 1-jére 505 főre emelkedett, közülük 130 fő honvédségtől átvezényelt katonával).¹⁹ Jugoszláviába menekült 6 fő. Későbbi, augusztus 2-ai adatok szerint „hazaárulás” (külföldre szökés) 137 fő volt 1957 első hét hónapjában, ebből tiszt két fő és továbbszolgáló tiszthelyettes négy fő, sor határőr 131 fő, Ausztriába 128 fő, Jugoszláviába kilenc fő. Ezen a téren az év későbbi részében gyors csökkenés jelentkezett, május nyolc, június kilenc, július kettő fő. Augusztus elsején 42 fő volt szökésben a határőrség állományából.
- Meghalt a harcok során 15 fő.
- A sorozott állomány egy része elhagyta alakulatát és otthonába távozott, a fegyveres erők minisztere többször beolvasott rádió felhívására 1956 december végéig bevonult 833 fő. A távollévők címére a kerületek táviratban bevonulási utasítást küldtek. Az ezen felszólításra sem megjelenőket a rendőrség állította elő. Egyes esetekben ez egészen 1957 augusztusig is elhúzódott.
- A tisztí állományból két hónap alatt elbocsátottak 235 főt, saját kérelmére leszerelt 185 fő, parancsnoki javaslatra leszereltek 34 főt, külföldre szökött 16 fő. Ezzel azonnal jelentős tisztihány keletkezett.
- Erő-eszköz megtakarítása céljából módosították a határőrség szervezetét, 26 őrsöt és a szegedi zászlóaljat megszüntették, a jugoszláv államhatáron 2337 fővel csökkentették a létszámot.
- Megállapodás szerint átvessznek újabb 6000 főt a honvédségtől, akik közül nyugatra vezényelnek 4075 főt, úgynevezett „baráti viszonylatba” (észak és kelet) 1862 főt, központi szervekhez 63 főt. Ezzel biztosítják, hogy a következő leszereléskor, az 1954-es korosztály elbocsátásakor (1957 február 10.) teljes lesz az osztrák államhatáron a feltöltöttség. 1957 augusztus második állapota szerint a szolgálatot teljesítő sor és hivatásos állomány 70%-a a honvédségtől került átvezénylésre. Ezt követően állt rendszerbe az áprilisban direkt a határőrséghez bevonult és saját bázison kiképzett sorállomány.

1957 január 8. az egyik fordulópont a határőrizet újjászervezésében. Ekkor adja ki az országos parancsnok a 01. számú határőrizeti parancsát.²⁰ Minden évben újakezdték a parancsok számozását, és az évet indító okmány mindig 01. vagy 001. számú volt. Ebben a

¹⁷ MNL HOP XIX-B-10 23. sz. doboz 1956 év XV/1. tárgykör 1. folyószám. „Jelentés”. 1956.12.29.

¹⁸ Uo. „Jelentés a nyugati határszakasz határőrizeti helyzetéről. /1956. 10.23.-12.28-ig”, 1956. 12. 29.

¹⁹ Deák József: Külföldi határőrizeti anyagok megjelenése a Belügyi Szemle Tájékoztatójában (1964–1972). Magyar Rendészet 2016/1. 25-32. o.

²⁰ MNL HOP XIX- B-10 1957. év 1. sz. doboz I-1. tárgykör 3. folyószám. Parancsok 1957-ből.„A Határőrség Parancsnokának 01. sz. parancsa”„Budapest, 1957. évi január hó 8-án” „Titkos! 1. sz. példány” Készült két példányban.

határőrségi szokásoknak megfelelően átfogóan intézkedik a szervezet tevékenységére. Az okmány a vezetés megszilárdulását jelzi. Tartalmát az egész állomány előtt fel kellett dolgozni. A leírtakból látszik, a szervezet komoly problémákkal küszködik. Első helyen a fegyelem hiánya szerepel. Helyre kell állítani a tisztek és tiszthelyettesek tekintélyét. Megszilárdítani a belső rendet és a szolgálati fegyelmet. Minden elfogást írásban rögzíteni, az elfogottaktól 200 Ft. feletti értékeket, kézpénzt, nyilvántartás mellett elkobozni és a kerületeknek felterjeszteni. A nagyarányú határsértések megakadályozására elrendelték megszervezni a vonatok ellenőrzését és a mélységben portyázó erők alkalmazását. Az anyag elosztó listájából látható, nevelési osztályok működnek, a politikai osztályokat még nem állították fel.

Február 23-án a határőr országos parancsnokság jelentést terjesztett fel az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának.²¹ Lényeges adatokat tartalmaz a dokumentum és bepillantást nyerhetünk a határőrség vezetésének további elképzeléseibe, amelyek azonban több ponton eltértek az országos politikai szándékoktól. *„A jelenlegi szervezés szerint a Határőrségnél 3 785 harcos, 209 tiszthelyettes és 109 tiszt hiány van.”* *„Ingadozó magatartása, nem megfelelően végzett munka és ellenforradalmi tevékenység miatt 325 fő tisztet szereltünk le és jelenleg még 10 fő tiszt magatartásának felülvizsgálata van folyamatban.”* *„A Határőrség létszáma 1954-ben a különböző létszámcsökkentéseket megelőzően 18 902 fő volt, jelenlegi szervezet létszáma 15 233 fő, melyből 12 585 fő sorozott állományú.”*²² Javasolja a létszám megemelését 4700 sorkatonával és 300 tiszttel az újjászerveződő honvédség létszámának terhére. *„Így a Határőrség létszáma összesen 20 233 főre emelkedne.”* Vagyis a szervezet soha nem látott nagyságúvá válna.

Emellett a nyugati kerületekhez, (összesen négy) 3-3 db az országos parancsnoksághoz 6 db páncélcocsit kér rendszeresíteni, valamint a hiányzó technikákat, gépkocsikat kiutalni.

Javasolja délen a teljes határszakaszon nyomsáv létrehozását (ez meg is valósult) és *„amennyiben a mozgás továbbra is fennáll főirányokban a műszaki zárat visszaállítani.”* A jugoszláv államhatáron a műszaki zárat még 1956-ban megszüntették. Nyilvánvalóan nem állt az országos politikai vezetés érdekében annak visszaállítása, még egyes irányokban sem. Különösen akkor nem, amikor a kapcsolatokat rendezni kívánták a jugoszláv kormánnyal, ami végül is eredményesen megtörtént. A határőrök szigorúbb eljárást javasoltak a határsértőkkel szemben. Ez a felvetés szintén nem eshetett egybe a központi elképzelésekkel. Több tízezres nagyságrendű esetben nem szigoríthattak a felelősségre vonásokon. Szembetűnő, hogy a határőrség vezetése az erők növelése és a katonai jelleg fokozása, a jogszabályok szigorítása útján kívánt úrrá lenni a valóban nehéz helyzetén, míg az országos politikai vezetés a korlátozások jövőbeni enyhítésében kereste a megoldást, lásd pl. az 1956 decemberi amnesztia rendeletet. Lehetséges, hogy ezek az eltérő megítélések vezettek az országos parancsnok augusztusi váltásához.

A 011. számú parancsból (1957. március 12.) kitűnik, még mindig az állomány hozzáállása jelenti a legnagyobb nehézséget a határőrizet megszilárdításánál. *„A nyugati és déli határszakaszon az utóbbi időkben számos olyan eset fordult elő, hogy a Határőrség beosztottjai embereket segítettek át a határon.”*²³ A zsirai őrs volt parancsnoka két alkalommal 12 majd 6 főt „különböző ellenszolgáltatásokért”, a hétforrási őrs volt politikai

²¹ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 31. folyószám, „Jelentés a Határőrség helyzetéről és a határellenőrzés állapotáról.”, Dátum 57. 02.23.

²² Uo.

²³ MNL HOP XIX-B-10 1. sz. doboz 1957. év I-1. tárgykör 3. folyószám. Parancsok 1957-ből.

helyettese élettársa rokonait. A kőszegi őrs parancsnoka és politikai helyettese ismeretlen személyeket, a pécsi kerület hadtápparancsnoka a kerület gépkocsijával szállított embereket az államhatárig. A nagyecski őrsön hét sorkatonára dolgozott össze embercsempészekkel, 14 határőrt a fertőrákosi és magyarfalvai őrsokről a katonai bíróság hat hónaptól két év két hónapig terjedő börtönbüntetésre ítélte.

A helyzet rendezésének szűk keresztmetszete továbbra is a katonai fegyelem volt. El kellett érni, hogy a sorkatonák, de a tisztek is, hajlandóak legyenek őrizni az államhatárt és elfogni a felbukkanó személyeket. A belső rend, a napirend szerinti élet, a katonai és politikai kiképzés, a mindenki feje felett lebegő esetleges katonai bírósági eljárások, az állandó és szigorú ellenőrzések voltak azok az eszközök, amelyek júliusig valamennyire meghozták a vezetés által elvárt eredményeket.

Külön feladatrendszerrel jelentett az anyagi körülmények rendezése. Számtalan objektumot, laktanyát kifosztottak, fegyverek, élelmiszer, ruházat, gépjárművek és lovak, teljes szerelő műhelyek szerszámostól, kiképző ezred komplett raktári készlete, őrsokról még a tenyésztett sertések is elvesztek. A határőrség vagyontát le kellett rovancsolni, a hiányokat jegyzőkönyvezni. A felderítő szolgálat feladata lett a még feltalálható javak visszaszerzése, az elkövetők ellen eljárás kezdeményezése. A magyar állam tulajdonát képező értékeket Ausztria és Jugoszlávia részben visszaszolgáltatta, átvételükre határátkelőhelyeken került sor. A kimondottan bonyolult és sokoldalú, kétnyelvű okmányolást kívánó tevékenységet értelemszerűen szintén a határőrségnek kellett végrehajtani.

5. Határövezet, műszaki zár

A fegyveres erők minisztere kiadta a 6/1957. számú utasítását a korábban megszüntetett déli határövezet visszaállítására. Az átlagosan 15 kilométer mélységű övezet az államhatár mentén tartalmazott egy 50 méteres és egy 500 méteres határsávot, amelyekbe csak különleges feltételekkel lehetett belépni. Ehhez a rendszabályhoz kapcsolódóan a Honvédelmi Tanács 4/106/1957. számú határozata intézkedett a déli határszakaszon a nyomsáv visszaállításáról. A határozat dátuma 1957. október 1. A korábban alkalmazott nyomsávot a Minisztertanács még 1956-ban a 3565/IX.13/1956. számú határozatával megszüntette és területét akkor a helyi tanácsok kapták meg 614,3 km hosszan, és '57 májusára már részben művelés alá is vették. A visszaállításra a kormány a minisztériumnak 1800 ezer forintot biztosított. Határövezetet jelöltek ki a nyugati államhatáron is.²⁴

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. március 2-ai határozata rendelkezett a műszaki zár visszatelepítéséről. A fegyveres erők minisztere műszaki zár felállítását rendelte el a nyugati államhatáron, amelynek júniusig kellett elkészülnie. A Magyar Népköztársaság kormánya még 1955. szeptember 1-jei határozatával rendelte el a taposóaknák felszedését és a robbanóanyagok összegyűjtését. Ez a munka 1956 szeptemberére fejeződött be.

Az 1956-os év végének eseményei, a kibontakozott nyugatra irányuló nagy menekülthullám alapján a politikai vezetés a nyugati államhatáron az 1956 szeptemberre megszüntetett aknazár visszaállítása mellett döntött. Az MN vezérkari főnök 0183/VKF.-1957. sz. rendeletével intézkedett a műszaki zár nyugati államhatáron történő

²⁴ A fegyveres erők miniszterének 7. sz. parancsa a nyugati határ őrizetének szigorításáról. Budapest, 1956. december 11.

újraterelítésére. A feladat természetesen a honvédség szakerőire várt, a határőrség nem rendelkezett az ehhez szükséges erővel, eszközökkel. A rövid időhatárok között nem tudtak megfelelő, színvonalas munkát végezni. Ismételt rohammunka következett, amelynek a hibái később már az év második felében jelentkeztek.

Május végéig összesen 205 417 kilométeren építettek különböző típusú akadályt és 360 850 gyalogsági taposó aknát telepítettek, a munkálatok júniusban fejeződtek be. A zsirai őrön 1957. április 28-án már aknarobbanás volt az új telepítést követően. Az építés ideje alatt a telepítést végző katonák közül 10 fő sérült meg 1 fő meghalt. Az aknamező további kiszolgálása során a határőrségi napi jelentések jelentős számú saját sérülésről számolnak be. 1957. június 04. és 1957. december 19. között az egyik fellelhető okmány szerint 11 fő határőr sérült meg aknarobbanás következtében, köztük egy fő tiszt és egy fő tiszthelyettes. A sérülés foka nincs mindegyik eseménynél feltüntetve, de öt személynél súlyos minősítésű.²⁵ Más okmányokban három további aknarobbanás okozta sérülésről szóló jelentést is találtam. Tapasztalatom szerint a vonatkozó kimutatások meglehetősen megbízhatatlanok, nem találtam egy átfogó összegzést.

A Belügyminisztérium Kollégiuma számára a határőrség új parancsnoka előterjesztést készítettett „A határőrség műszaki-technikai akadályrendszerének helyzete.” címmel 1957 szeptemberében. Ebben már komoly hibákat jelez a telepítéssel kapcsolatban. Az aknamező a gyors kivitelezés miatt nem felel meg a követelményeknek. Az aknák a felszínen vannak, gyakran láthatók, az eső sokszor lemossa róluk a földet. A drótakadályok könnyen leküzdhetők. Nyugaton 360 km összefüggő nyomsávot készítettek. Jelentésében felveti, a csehszlovák és a szovjet határőrségek „Tantál”, „Klón”, „Sz-2.” kódmegnevezésű elektromos jelző berendezéseket alkalmaznak, kéri ezek felhasználási lehetőségének megvizsgálását.

Meglehetősen hihetetlenül hangzik, de az újonnan telepített műszaki zár 35 helyen osztrák területre került, 15 helyen pedig közös utakra, és ezeket a tévedéseket gyorsan korrigálni kellett.²⁶ A szombathelyi határőr kerület 1958. évi ellenőrzésénél foglalkoztak a műszaki zár hatékonyságával is. Ezek szerint 1957-ben és 1958-ban júniusáig nyilvántartás szerint 169 db akna robbant fel. 1957 június óta 21 fő hatolt át az aknazáron, 14 fő sértetlenül átjutott, „7 fő alatt felrobbant az akna”.²⁷

6. A határőrizet újjászervezését, a helyzet konszolidálódását segítő adminisztratív intézkedések

1) A határőrséget teljes egészében a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) pártellenőrzése alá vonták. Ennek egyik hatékony eszköze lett a „Hatásköri Lista” kiadása. Ebben az évben kétszer adták ki, először egy ideigleneset, majd augusztusban egy véglegeset. A legfontosabb személyi döntéseket a határőrségre vonatkozóan az ebben foglaltak szerint pártvonalon hozták meg:

- A határőrség parancsnokát és helyetteseit a politikai bizottság határozata alapján a belügyminiszter nevezi ki illetve menti fel.

²⁵ MNL HOP XIX-B-10 14. sz. doboz 1957. év III/2-4. tárgykör 358. folyószám . „1957. évben a határőrségnél történt rendkívüli események, bűncselekmények, fegyelmi vétségek.”

²⁶ MNL HOP XIX-B-10 21. sz. doboz 1957. év VI/1 - 4 tárgykör 36 folyószám. „Tárgy: magyar-osztrák határjelek felülvizsgálata.” Jelentés a belügyminiszter részére. 1957.12.02.

²⁷ MNL HOP XIX-B-10 7. sz. doboz 1958 év I/4. tárgykör 27. folyószám, „Jelentés, bizottsági ellenőrzésről a 3. kerületnél 1958.06.10-én.”

- Az MSZMP KB Titkársága határozata alapján a belügyminiszter kinevezi, felmenti a határőrség politikai csoportfőnök helyettesét, a határőrség felderítő főosztály vezetőjét, a határőrség 1-4. kerület parancsnokait. (Ezek az osztrák államhatáron található határőr kerületek.)
- A belügyminiszter kinevezi, illetve felmenti a határőrség parancsnoka anyagi és pénzügyi helyettesét, határőrség törzsparancsnokának helyettesét, a határőrség felderítő főosztályvezető helyettesét.

A határőrség állománytáblázatában politikai csoportfőnökséget hoztak létre, a kerületeknél politikai osztályokat, a politikai nevelés és a pártirányítás megvalósítása céljából. A határőrségnél megkezdtek a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) szervezetek létrehozását, áprilisban és májusban a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) szervezését, tagok toborzását. A határőrség szervezete csúcán „MSZMP Határőrség Pártbizottság”, az országos parancsnokságon parancsnoksági pártbizottság működött. Az országos politikai vezetés nagy súlyt helyezett arra, hogy a lehető legtöbben belépjenek a pártszervezetbe és ezzel az emberek elkötelezetté váljanak. „A Határőrség jelenlegi létszáma 10 531 fő. Ebből eddig 1307 fő lépett be az MSZMP-be, az összlétszám 12,4%-a. A tisztii állomány 65,3%-a tag.”²⁸

2) Kiadták a határőrség állománytáblázatát a BM 5/1958. parancssal és a belügyminiszter- helyettes 8/1958 utasításával. Ebben az állománytáblázatban megjelentek, rögzítésre kerültek a politikai szervezetek.

3) A belügyminiszter 7. sz. parancsával 1958. február 20-ával új határőrizeti szabályzatot adtak ki, egyben hatályon kívül helyezték az 1954. évben 00425/szolg. számmal kiadott régi szabályzatot.

4) Módosították a határőrség fegyverhasználati jogosultságát. A Forradalmi Munkás- Paraszt Kormány 1957. évi 3055 számú határozata alapján a belügyminiszter 36. sz. parancsa szabályozta az új fegyverhasználati jogot, az 1957. február 20-án 00.00 órakor lépett hatályba. A belügyminiszter első helyettese 3. számú parancsában (1957. február 06.) intézkedett az új fegyverhasználati módok alkalmazására. Az országos parancsnok február 14-én adta ki kapcsolódó parancsát és egy ehhez mellékelte magyarázó szöveget.²⁹ A parancshoz fűzött utasításában intézkedett, hogy az állományt az új szabályozás végrehajtására készítsék fel, gyakorlati példákon keresztül 19-én éjfélig, azaz öt nap alatt. Aki oktatott már fegyverhasználatot, tudja, mennyire kivitelezhető ez az elvárás. Az új fegyverhasználati pontoknál szembevetendő, hogy a befelé irányuló személyekre is kötelezővé teszi lőfegyver alkalmazását menekülésük esetén. A határőrség vezetése mindenesetre nem lehetett meglepődve a dokumentummal, mert júliusban már a szabályozás módosítását kérte.³⁰ A felterjesztésből kitűnik, az országos parancsnok két területen is szigorítást szeretett volna elérni a változtatással. Április 12-ig nyugati viszonylatban (osztrák

²⁸ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 31. folyószám . „Jelentés a Határőrség helyzetéről és a határellenőrzés állapotáról.” Címzett „Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának” 1957. 02.23.

²⁹ MNL HOP XIX-B-10 19. sz. doboz 1957. év IV/10, 16, 18 tárgykör 492 folyószám. Parancs, „Tárgy: Fegyverhasználati jog szabályozása.”

³⁰ MNL HOP XIX-B-10 19. sz. doboz 1957. év IV/10, 16, 18 tárgykör 498 folyószám. Felterjesztés a határőr járőr fegyverhasználati joga módosítására. 1957.07.18.

államhatár) 16 esetben volt eredményes fegyverhasználat, Délen 8 alkalommal, a többi államhatáron, az úgynevezett „baráti viszonylatokban” 2 eset fordult elő.³¹

5) Kiadásra került a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 27. számú törvényerejű rendelete az „1956. évi október hó 23. napját követőleg külföldre távozott személyek közkegyelemben részesítéséről”³². (dec. 1.) A törvényerejű rendelet a határőrség szempontjából nagy jelentőséggel bírt, mert lehetővé tette a külföldre menekültek büntetlen hazatérését. Azon személyekre vonatkozott, akik az államhatárt 1956. október 23. és a törvényerejű rendelt hatályba lépése közötti időben lépték át és 1957. március 31-ig önként visszatérnek.

Ezzel lényegesen csökkent a befelé irányuló határsértések száma azok részéről, akik honvágy, családgyegetés céljából szerettek volna hazatérni. A hazatérők fogadása, a kapcsolódó adminisztratív előírások végrehajtása viszont bizonyos terheket rótt főként az átkelőhelyeken dolgozókra, leginkább Hegyeshalom esetében, illetve a külképviseletekre, ahol hazatérési dokumentumokkal látták el a jelentkezőket. A győri kerületnél 1957. január 1. és április 30. között hazatérési okmánnyal az amnesztia rendelet alapján hazatért 5746 fő. Az amnesztia rendelet alapján 3 fő tisztt, 7 fő tiszthelyettes, 116 fő sor határőr tért vissza.³³

A belügyminiszter parancsban³⁴ szabályozta a hazatérőkkel kapcsolatos feladatok végrehajtását, a rendőrségi és határőrségi eljárás rendjét. Országosan Hazahozatali Bizottságot és győri valamint szegedi hazatelepítési központot működtettek.

6) A fegyveres erők minisztere 2. számú utasításában elrendelte az engedély nélkül tartott fegyverek beszolgáltatását 1956. november 11-én.³⁵ A sorállomány tagjai közül többen szemben is bírósági eljárást indítottak fegyverek, lőszeresek rejtégetése miatt, amelyeket a zűrzavaros helyzetben a határőrségtől elloptak, vagy az igazoltatott határsértőktől vettek el és nem adták le. Az eljárások lefolytatását megkönnyítette, hogy a határőrség szervezetén belül 1957 végéig önálló, „saját” katonai ügyészség működött. A határőrség tagjai ellen ebben az időszakban indított ügyészségi, bírósági eljárásokat külön publikáció dolgozza fel.³⁶

7) 1956. november 7-én Dr. Münnich Ferenc a fegyveres erők minisztereként feloszlatta a forradalmi katonatanácsokat. Nem véletlen, hogy a november 4-ei szovjet beavatkozást ilyen gyorsan, azonnal követte a katonatanácsokkal történő leszámolás. Ezzel az intézkedéssel megteremtette a lehetőséget, hogy a határőrség, (és persze ez a honvédségre is vonatkozik), szervezeti elemeit, alegységeit, őrszeit ismét katonai kötelékként lehessen működtetni. A katonatanácsoknak, forradalmi katonai tanácsoknak, több néven is működtek, lehetőségük volt a hivatásos állomány, a kinevezett parancsnokok laktanyából történő elüldözésére, leváltására és ezzel a katonai rend és fegyelem teljes megszüntetésére.

³¹ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 43. folyószám „Jelentés” 1957.04.12.

³² Magyar Közlöny 1956 évi 98. szám. 1956. december 01.

³³ MNL HOP XIX-B-10 14. sz. doboz 1957. év III/2-4. tárgykör 351. folyószám. „Hazaárulásokat jelenti” 1957.05.24.

³⁴ A belügyminiszter 58. számú parancsa. 1957. december 13.

³⁵ HL MN VIII. 2. fond HM Titkárság iratai 1967/T-8. ö.e., A fegyveres erők miniszterének 2. sz. utasítása a fegyverek beszolgáltatására. <http://mek.oszk.hu/04900/04971/html/#d1e12556> (Letöltés ideje 2020.6.15.)

³⁶ Fórizs Sándor: Katonai ügyészségi és bírósági eljárások a határőrség tagjaival szemben 1956-57-ben. Katonai Jogi és Hadijogi Szemle 2018/2. szám. ISSN 2064-4558, pp.53-87.

A határőrség országos parancsnokságán a „Határőrség Forradalmi Katonai Bizottsága” működött, szintén feloszlatták.

8) Kiadásra került a legfőbb ügyész és a fegyveres erők minisztere „4/1957. Legf. Ü. számú” együttes utasítása a tiltott határátlépés és azzal összefüggő egyéb büntettek üldözése tárgyában. Ebben az okmányban szabályozták az elfogottakkal szembeni eljárást, a lefoglalt vagyontárgyak kezelésének rendjét, az együttműködést az ügyészségekkel és a rendőrségekkel.

7. A tiszti állomány

Olyan fegyveres, katonai szervezetnél, mint az 1956-os határőrség, alapvető, meghatározó szerepe volt a tiszti állománynak. Ez annál is inkább igaz, mivel a „cég” a korábbi téves fejlesztések miatt nem rendelkezett hivatásos tiszthelyettesi karral. 1950. január elsejével a határőrség a Honvédelmi Minisztérium szervezetéből az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) kötelékében a Minisztertanács alárendeltségébe került. ÁVH-hoz kerülését követően, annak vezetője 38. sz. parancsával /037/1951.ÁVH.T.Biz.sz./ 1951.07.01. hatállyal megszüntette a határőrségnél a hivatásos tiszthelyettesi állomány kategóriát és helyette a „továbbszolgáló tiszthelyettesi állományt” rendszeresítették. A tiszthelyettesek jelentőségét mutatja, hogy 1956 augusztusában 847 továbbszolgáló beosztás szerepelt az állománytáblázatban. Csak jóval később, 1957. május 20-án tesz javaslatot a határőrség parancsnoka a belügyminiszternek egy hivatásos tiszthelyettesi állomány rendszeresítésére, akkor is alapvetően az ilyen állománykategória fontosságának hangsúlyozása mellett a honvédség hasonló kezdeményezésére hivatkozva.³⁷

A tiszti állománnyal kapcsolatos nehézségeket már az új országos parancsnok által felterjesztett jelentés foglalja össze 1957 november végi adatokkal. „A harcok során 12 elvtárs, közöttük 6 tiszt, halt hősi halált”³⁸ (2 fő politikai helyettes, 1 fő felderítő tiszt, 2 fő őrsparancsnok, 1 fő határügyi tiszt).

A határőrség állománytáblázatában 62 vezetői beosztást, munkakört tartottak nyilván. Ezek közül '57 végén négy hely volt betöltetlen. Az 1956-os események során tanúsított magatartása miatt az előbbi okmány szerint 19 főt bocsátottak el a vezetői garnitúrából. Az általuk betöltött beosztások a következők:

- kerületparancsnok 5 fő,
- kerület politikai osztályvezető 3 fő,
- kerület törzsparancsnok 6 fő,
- országos parancsnokságon osztályvezető 4 fő,
- kerület felderítő osztályvezető 1 fő.

Bár, a jelentés ezt a felsorolást tartalmazza, bizonyosan ennél több vezetőtől váltak meg. Egyéb esetekről is tudunk még. Az 1957-ben a szovjet katonai akadémiára beiskolázottak közül is visszarendeltek tiszteket tevékenységük kivizsgálása céljából. Egy másik dokumentum szerint a pécsi hadtápfőnök határsértőket vitt le az államhatárra a kerület gépkocsijával. Nyilvánvalóan ő sem maradhatott meg a beosztásában. A miskolci

³⁷ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 23. sz. doboz VII/1. tárgykör, 49. folyószám. „Javaslat a hivatásos tiszthelyettesi állomány létrehozására”. 1957.05.20.

³⁸ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 37. folyószám. „Jelentés a BM. Határőrség Káder Osztályának 1957. évi munkájáról.” 1957.11.30. Aláírta Gyurkó Lajos országos parancsnok.

hadtápfőnök a katonatanács elnöke volt, kizárt dolog, hogy a helyén maradhatott, a balassagyarmati hadtápfőnök külföldre szökött. Egy korábbi májusi anyag még 46 fő vezető beosztású elbocsátását említi.³⁹ Vezető beosztásban 1957-ben 31 esetben volt változás, 22 vezetőt más kerülethez helyeztek át. A legmagasabb munkakörökben is, (országos parancsnok, határőrség törzsparancsnoka) szintén cserék történtek.

Érdekes a vezető beosztású tisztek polgári iskolai végzettségéről készült kimutatás, amely tükrözi, milyen körből került ki az állomány:

- 6 általánost végzett 8 fő,
- 8 általánost végzett 20 fő,
- gimnáziumban tanul 17 fő,
- gimnáziumi érettségije van 12 fő,
- egyetemet végzett 1 fő,

A vezető beosztású tisztek közel fele, 48,2%-a nem végzett 8 általánosnál magasabb iskolát. A vezető beosztásúak 77%-a 30 év feletti 8-10 éves katonai tapasztalattal. A beosztott tiszti állomány rendszeresített létszáma 1650 fő. A meglévő létszám 1545 fő, ebből 42 fő iskolára vezényelve. A meglévő tiszthiány okai:

- harcokban életét vesztette 6 fő,
- a BM más szerveihez áthelyezve, illetve nyugállományba vonult 17 fő,
- elbocsájtva kompromittálódás miatt 181 fő, ebbe beletartozik 17 tisztt, aki hazaárulást követett el, és 6 tisztt, aki bíróság elé lett állítva,
- „az ellenforradalom terrorja megfélemlítette”, nem vállalták a további szolgálatot, saját kérelmére elbocsájtva 210 fő,
- hanyag munkáért, felelőtlen, erkölcstelen, iszákos magatartásért elbocsájtva 205 fő.

A tisztek összlétszámában 619 fő változás történt, ez a tiszti kar 36%-a. A tiszthiányt az alábbi forrásokból pótolták:

- a BM karhatalom állományából átvéve 145 fő,
- a HM karhatalomtól átvéve 215 fő,
- a pártapparátusból illetve a polgári életből 31 fő,
- a határőrség belső előléptetéseiből 34 fő.

A tisztkar fegyelmének megszilárdítása és hozzáállásának javítása érdekében jelentős számban léptették elő és tüntették ki, jutalmazták a fiatal tiszteket. Az 1957. november 7-ei ünnepek alkalmából a tiszti állomány az alábbi kormányzati elismerésben részesült:

- 33 fő kormánykitüntetése,
- 213 fő „Közbiztonsági Érem arany fokozata”,
- 195 fő „Munkás-Paraszt Hatalomért” emlékérem.

Szinte az összes nyugati őrsön hadnagyok és főhadnagyok irányították a határőrizetet, „vitték vállukon” a határőrséget. A továbbszolgáló tiszthelyettesek közül azokat, akik korábbi tevékenységét nem lehetett kifogásolni kinevezték tiszteket. Elsődleges szempont a tiszti vizsgáztatásnál a politikai megbízhatóság lett, amint azt az országos parancsnok meghatározta. Tiszthelyettesek részére 50 fővel öt hónapos időszakra indítottak

³⁹ MNL HOP XIX-B-10 11. sz. doboz 1957 év II/1-9. tárgykör 13. folyószám . „Kimutatás a Határőrség tiszti, tiszthelyettes állományában- az 1956 októberi ellenforradalom óta – történt létszám változásról”. 1957.05.06.

tiszti felkészítést. A honvédségtől átkerült tisztekkel lényegében semmi probléma sem volt, katonai felkészültségük és eddigi szolgálati tapasztalataik segítségével gyorsan beilleszkedtek a határőrségi rendszerbe. A későbbiekben sok nehézséggel küszködtek a közvetlenül a polgári életből tiszteknek kinevezettek.

8. Befejezés

A magyar határőrség második világháború utáni történetének megítélésém szerint több kevéssé kutatott és csak igen gyéren publikált szakaszai vannak. Ezek közé sorolom az 1950 és 1956 közötti időszakot, az 1956. október 23. és november 4. közötti napokat és az 1956. november 4. és 1958. közötti hónapokat. Mindhárom periódusnak vannak sajátosságai, szoros összefüggésük az ország történelmével, a politikai eseményekkel, bekövetkezett változásokkal. A rendészet egyes számú alaptörvényének tekintem, hogy a rendfenntartást, a rendszettel összefüggő minden alapkérdést az adott időszak politikai elvárásai határozzák meg. A rendészetben a politika elsődlegessége érvényesül, a politikai érdek felülírja a rendészeti szervek szakmai törekvéseit, amennyiben ez a kettő ütközne. Csak egy példát szeretnék felhozni az előbbiekre. A politika elrendelte az osztrák államhatáron a műszaki zár és az aknamező gyorsított kiépítését, melyet egyébként hónapokkal előbb szintén a politika (egy másik) bontatott le. Hiába voltak meg korábbról a szakmai tapasztalatok, hogy az újraépítés nem segíti a helyzet megoldását, a műszaki zár elkészült, azt ki kellett szolgálni, jöttek a balesetek.

A határőrség 1956. november 4. utáni tevékenységét, helyzetét pontosan az előbbiek jellemzik. Az új helyzet új elvárásokat teremtett és ezeket teljesítették. Aki ezt nem akarta, az a tisztek esetében elhagyhatta a szervezetet, kereshetett magának új egzisztenciát. A sorkatonák vonatkozásában ez már nem így volt. Nekik nem nyílt ilyen egyszerű kilépési lehetőség, ők kényszerpályán mozogtak.

A publikációmban vizsgált időszak a határőrség szempontjából 1958 közepéig lényegében különleges jogrendi időszaki működés volt. Ezt számtalan jogszabály fogta keretbe, és az ezeken alapuló belső parancsok, intézkedések is ezt tükrözik. Az ekkor szerzett tapasztalatok, az alkalmazott módszerek ismerete a társadalmi rendszerek változásától függetlenül fontos, és esetleg más vagy megközelítően hasonló körülmények között hasznosítható lehet.

A határőrség sok egyéb kötelezettséggel is terhelve lett ezekben a sorsdöntő hónapokban, amelyekről a nagy események mellett kevesen tudnak. Folyt a kishatárforgalom előkészítése csehszlovák és jugoszláv viszonylatban, a határjelek karbantartása, a határvonal megjelölésének pontosítása, a kérdéskört Vedó Attila dolgozta fel⁴⁰, átszervezték a határőrség bevonultatási rendszerét és a sorállomány kiképzését, modernizálták a határőr tisztképzést, bevezették a hivatásos tiszthelyettesi állomány kategóriát, lassan beindult a nagyobb határforgalom az évi másfél millióról a százmillió irányába, stb.

⁴⁰ Vedó Attila: Magyarország államhatárának megjelölése 1947-től napjainkig. Rendvédelem-történeti Füzetek 2009/19. 137-149. o.

1. számú melléklet

A határőrség helyzete 1957 augusztusban⁴¹

A határőrség szervezete: 11 kerület, 3 zászlóalj, 190 őrs, 26 forgalom ellenőrző pont.

Részleteiben:

- Ausztria – 4 kerület, 3 zászlóalj, 56 őrs, 4 forgalom ellenőrző pont.
- Jugoszlávia – 3 kerület, 53 őrs, 5 forgalom ellenőrző pont.
- Románia – 2 kerület, 29 őrs, 5 forgalom ellenőrző pont.
- Csehszlovákia – 2 kerület, 43 őrs, 8 forgalom ellenőrző pont.
- Szovjetunió – 1 kerület 9 őrs, 1 forgalom ellenőrző pont.
- Ferihegy forgalom ellenőrző pont az országos parancsnokság alárendeltségében.
- Országos Parancsnokság

A határőrség összlétszáma:

- 1396 fő tiszt.
- 641 fő továbbszolgáló tiszthelyettes.
- 1976 fő sor tiszthelyettes.
- 16 276 fő sor határőr.
- 92 fő irodai rendfokozatú.
- 257 fő polgári alkalmazott.
- Összesen 20 638 fő.

Augusztusban leszerel 3576 fő határőr és sor tiszthelyettes, így marad 16 887 fő,

⁴¹ MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 34. folyószám . „Beszámoló jelentés a Határőrség helyzetéről.” 57.08.02.